

ԱՆՆԱ ՊԱԼԱՔՅԱՆ

«Գեղարդ» գիտավերլուծական հիմնադրամ,
 ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ, Արևելագիտության ամբիոն,
 էլ. փոստ՝ anna.palaqyan2001@gmail.com

**ՆԱՏԻՍՏՆԵՐԻ ՀԵՏ ԱՂՐԲԵՋԱՆՑԻՆԵՐԻ
 ՀԱՍՏԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏՔԵՐՈՎ**

Հոդվածը նվիրված է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում նացիստական Գերմանիայի ղեկավարության և աղրբեջանցի քաղաքական ու ռազմական գործիչների միջև հաստատված համագործակցությանը: Հետազոտության առարկա է համագործակցության քաղաքական և գաղափարական նախադրյալները, աղրբեջանական զինված ստորաբաժանումների կազմավորումը և մասնակցությունը ռազմական գործողություններին: Ուշադրություն է դարձվում հետպատերազմյան փուլում այդ գործիչների Աղրբեջանում պետական հերոսացման գործընթացին: Նացիստական Գերմանիայի և աղրբեջանական ուժերի կապերի ուսումնասիրությունը կարևոր է մի կողմից՝ ԽՍՀՄ դեմ ուղղված հակաբոլշևիկյան տրամադրությունների համատեքստում, իսկ մյուս կողմից՝ այն պատճառով, որ այդ համագործակցությունը Աղրբեջանի կողմից հետագայում ներկայացվել է որպես ազատագրական շարժման մաս՝ նացիստների հետ համագործակցած գործիչներին վերստին արդարացնող քաղաքականությամբ:

Բանալի բառեր՝ Աղրբեջան, նացիստական Գերմանիա, ԽՍՀՄ, Հայրենական մեծ պատերազմ, աղրբեջանական լեգեոն:

Նախաբան

Աղրբեջանական հակախորհրդային ուժերի և նացիստական Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարության միջև համագործակցությունը սկսվել էր դեռևս Հայրենական մեծ պատերազմի նախօրեին: Սկզբնական շրջանում գերմանական հետախուզությունը՝ Արվերը, հավաքագրում էր աղրբեջանցի վտարանդիներին (դրանց թվում էր նաև «Մուսավաթ» կուսակցության ղեկավար Մամեդ Էմին Ռասուլզադեն),

իսկ արդեն պատերազմի մեկնարկին ռազմական գործողություններին մասնակցելու համար ԽՍՀՄ հանրապետություններից, այդ թվում՝ Ադրբեջանից, ներգրավվեցին խորհրդային իշխանություններից դժգոհ անձինք, դասալիքներ, ռազմագերիներ¹:

Խորհրդային կարգերից դժգոհ ու Ադրբեջանի անկախացման համար պայքարող ադրբեջանցիները Նացիստական Գերմանիայի հետ համագործակցությունը դիտարկում էին որպես հնարավորություն՝ վերականգնելու 1918 թվականին հիմնադրված, սակայն կարճ կյանք ունեցած Ադրբեջանի Հանրապետությունը: Նրանց համար Գերմանիայի հետ գործակցությունը ընկալվում էր որպես ԽՍՀՄ-ից ազատագրման ու ազգային ինքնիշխանություն ձեռք բերելու միջոց: Այս ձգտումները խրախուսվում էին նաև գերմանական իշխանությունների կողմից, որոնք փորձում էին օգտագործել հակախորհրդային տրամադրությունները՝ ռազմաճակատում լրացուցիչ ռեսուրսներ ապահովելու նպատակով:

Ադրբեջանցիների և նացիստական ռազմաքաղաքական ղեկավարության քաղաքական և գաղափարական համագործակցության ուղիները

Նացիստական ռազմաքաղաքական ղեկավարության որոշմամբ պատերազմի սկզբնական շրջանում ձևավորվեցին հակախորհրդային ազգային կազմակերպություններ, որոնց գործերի համակարգմամբ զբաղվողներից մեկը՝ նացիստական կուսակցության ազդեցիկ անդամներից մեկը՝ Ալֆրեդ Ռոզենբերգն էր²: Այս կազմակերպությունների, ինչպես նաև Գերմանիայի կողմից ստեղծված խորհրդային ռազմագերիներից հավաքագրված լեգեոնների մասին հետաքրքիր մանրամասներ ենք կարդում 1943–1944 թթ. «Թուրքեստան աշխատանքային խմբի» ղեկավար, 1944 թ. Արևելաթյուրքական ստորաբաժանման ղեկավար Ռայներ Օլցշայի վկայություններում: Վերջինս համակարգում էր թուրքեստանյան (միջինասիական հանրապետությունների

¹ Из протокола допроса бывшего начальника Восточного отделения РСХА, директора института «Арбайтсгемайншафт Туркестан» гауптштурмфюрера СС Ольцша Райнера. 27 ноября 1945 г., Центральный архив ФСБ России (ЦА ФСБ РФ), Военно-исторический журнал, 1996, № 5, с. 24-31.

² Ալֆրեդ Ռոզենբերգի մասին տես՝ <https://www.tracesofwar.com/persons/48926/Rosenberg-Alfred-Ernst.htm> (18.05.2025):

ներկայացուցիչներից հավաքագրված) լեգեոնների (այդ թվում՝ ադրբեջանական) ստեղծումը:

Պատերազմի ընթացքում ձևավորված լեգեոնները ներկայացնում էին առանձին վաշտեր և գումարտակներ, որոնք համախմբված էին միայն անվանապես, սակայն տեղակայված էին տարբեր շրջաններում կամ նույնիսկ տարբեր երկրներում և գործում էին գերմանական տարբեր օպերատիվ հրամանատարությունների ենթակայությամբ¹:

Վերմախտի կազմում ադրբեջանական ստորաբաժանումների ստեղծմամբ մեծապես հետաքրքրված էր Թուրքիայի զինված ուժերի գեներալ Հուսեյն Հյունսյու Էմիր Էրքիլեթը, որը աչքի էր ընկնում իր հակաբոլշևիկյան հայացքներով: Նա 1941 թ. սեպտեմբերին այցելեց Արևելյան ճակատի հարավային հատված՝ անձամբ միջամտելու Հիտլերին բարելավել մուսուլման ռազմագերիների (հատկապես ադրբեջանցիների) վիճակը: Այդ ժամանակ քննարկման արդյունքում տրվեց նաև «Ադրբեջանական ազգային կոմիտեի» ստեղծման համաձայնություն²: Այս կոմիտեն ձևավորվեց Գերմանիայի Օկուպացված արևելյան տարածքների նախարարությանը և Թուրքեստանի ուսումնասիրության կենտրոնին կից՝ ադրբեջանցի գործիչ Աբդուռահման բայ Ֆաթալիբեյլի-Դյուդենգիսկիի գլխավորությամբ: Վերջինս, պատերազմի ընթացքում գերի ընկնելուց հետո սկսել էր համագործակցել գերմանացիների հետ և նշանակվել էր, այսպես կոչված, «ադրբեջանական շտաբի» պետ³:

Ինչպես նշեցինք, Աբվերի հետ համագործակցության մեջ էր մտել նաև Էմին Ռասուլզադեն, որը ադրբեջանական վտարանդիների առաջնորդն էր Եվրոպայում և թեև ավելի ազդեցիկ կերպար էր, սակայն «ադրբեջանական շտաբի» պետ նա չէր նշանակվել՝ պայմանավորված թուրքական ուժերի հետ իր կապով և պանթուրքական գաղափարներով: Պանթուրքական շարժումը հակասում էր գերմանական ծրագրերին, քանի որ, ըստ դրանց, «պատերազմից հետո Կովկասում

¹ Dallin A., German Rule in Russia, 1941–1945: A Study of Occupation Policies, London, 1957, p. 540.

² Чуев С. Г., Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха. Москва, 2004, с. 515.

³ Из протокола допроса бывшего начальника Восточного отделения РСХА, директора института «Арбайтсгемайншафт Туркестан» гауптштурмфюрера СС Ольцша Райнера. 27 ноября 1945 г., с. 281.

պետք է ստեղծվեր Գերմանիայի հատուկ Ռայխսկոմիսարիատը»¹: Գերմանական ռազմաքաղաքական ղեկավարության և Ռասուլզադեի համագործակցությունը երկար չի տևել, սակայն Ռասուլզադեի գլխավորությամբ ձևավորված այսպես կոչված վտարանդի «Ադրբեջանական կառավարությունը» ադրբեջանական զորամիավորումների ձևավորողներից մեկն է դարձել: Բացի այդ, սկսեց լույս տեսնել նաև «Ադրբեջան» թերթը, որի գլխավոր խմբագիրը Կարմիր բանակի նախկին մայոր Մեջիտ Կարսալանն էր²: Այս թերթը զբաղվում էր հակաբոլշևիկյան քարոզչությամբ, ուներ ընդգծված թյուրքական ուղղվածություն և բաժանվում էր զինվորներին անվճար³: Թերթի տարբեր համարներում օգտագործվել է «Թուրք ազերիների պատմություն», «Ազերի-թուրք ժողովուրդ» արտահայտությունները՝ ընդգծելով, որ «Ադրբեջանը թուրք-իսլամական մշակույթի բաղկացուցիչ մաս է, և այդ երկրի պատմությունը անհրաժեշտ է ուսումնասիրել թյուրքականության շրջանակներում»⁴: Թերթը մեջբերել է նաև 1943 թ. նոյեմբերի 6-ին Բեռլինում կայացած Ադրբեջանի Ազգային համագումարի ժամանակ մայոր Ֆաթալիբեյլիի ելույթից հատվածներ, որտեղ վերջինս ևս շեշտել է ադրբեջանցիների ներսում թյուրքականության գաղափարի քաղաքականապես ընդունման կարևորության մասին՝ ներկայացնելով այն որպես «բոլշևիզմի գլխավոր թշնամի» և ազատագրական պայքարի շարժիչ ուժ⁵:

Ադրբեջանական զորամիավորումների ձևավորումը նացիստական բանակի կազմում

Սկզբնական շրջանում Ադուլֆ Հիտլերը թերահավատորեն էր մոտենում խորհրդային ժողովուրդների ներկայացուցիչներին որպես օժանդակ ռազմական ուժեր հավաքագրելուն, սակայն պատերազմի ընթացքում տեղի ունեցած մի շարք իրադարձություններ նրան

¹ Նույն տեղում, էջ 282:

² Справка Главного командования сухопутных войск Германии о формировании вспомогательных войск из лиц татарского и кавказского происхождения. 20 марта 1942 г., Центральный архив ФСБ России, с. 609.

³ Yilmazata M., Il. Dünya Savaşı'nda Bir Lejyoner Yayını: Azerbajcan Gazetesi, Ankara, 2018, s. 310.

⁴ Նույն տեղում, էջ 314:

⁵ Նույն տեղում, էջ 317:

ստիպեցին վերանայել իր դիրքորոշումը¹: Այս փոփոխության վրա ազդեցին երկու իրադարձություններ. առաջինը՝ թուրք զենեքալ էրքիլետի վերը հիշատակված այցն էր Արևելյան ռազմաճակատ, երկրորդը՝ ԽՍՀՄ Գլխավոր շտաբի ադրբեջանցի գերեվարված մայորի նամակն էր, որով նա հավաստիացնում էր, թե *«մշտապես համակրել է նացիստական գաղափարներին, եղել է հակաբոլշևիկ և առիթ է փնտրել՝ պայքարելու իր հայրենիքի ազատագրության համար»*²:

Հարկ է նաև նշել, որ Հիտլերը վստահում էր մուսուլմաններին (այն է թե՛ թյուրքական ծագում ունեցող ժողովուրդներին, այդ թվում՝ ադրբեջանցիներին). *«ես միայն մուսուլմաններին եմ վստահելի համարում»*³: *Ես մաքուր կովկասյան գումարտակների ձևավորումը շատ լուրջ ռիսկ եմ համարում, սակայն մաքուր մուսուլմանական ստորաբաժանումների ստեղծման մեջ վտանգ չեմ տեսնում*⁴: Այս կարծիքը կիսում էր նաև Վերմախտի (Նացիստական Գերմանիայի զինված ուժերի) հրամանատարությունը, որի ներկայացուցիչները նշում էին, որ «մուսուլմանները ոչ միայն կուժեղացնեն գերմանական կազմավորումների մարտական ներուժը, այլև կծառայեն որպես արդյունավետ քարոզչական գործիք»⁵: Հետևաբար, զարմանալի չէ, որ Արևելյան ժողովուրդների զինվորական ծառայության արգելքի առաջին պաշտոնական շրջանցումը կապված էր հենց մուսուլմանական լեգեոնների ձևավորման թույլտվության հետ: 1941 թ. դեկտեմբերի 22-ին Գերմանիայի բարձրագույն հրամանատարությունը հավանություն տվեց առաջին՝ Թուրքեստանյան (Turkestanische Legion) և Կովկասյան-մուսուլմանական լեգեոնների (Kaukasisch-Mohammedanische Legion) ստեղծմանը⁶, իսկ դրանց պաշտոնական կազմավորումը տեղի ունեցավ 1942 թ. մարտին⁷:

¹ Altstadt A. L., The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule, Hoover Institution Press Publication, 1992, p. 156.

² Dallin A., German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies, London, 1957, pp. 539-540.

³ Նկատենք նաև, որ տևական ժամանակ ադրբեջանցիները, չունենալով էթնականում, շատ դեպքերում պարզապես կոչվում էին «մուսուլմաններ» - Ա. Պ.:

⁴ Munoz A. J., The East Came West: Muslim, Hindu, and Buddhist Volunteers in the German Armed Forces 1941-1945, New York, 2001, p. 60.

⁵ Motadel D., Islam and Nazi Germany's War, London, 2014, p. 223.

⁶ Müller R.-D., The Unknown Eastern Front: The Wehrmacht and Hitler's Foreign Soldiers, translated by David Burnett, London, 2012, p. 242.

⁷ Motadel D., Islam and Nazi Germany's War, London, 2014, p. 224.

Արդեն օգոստոսին, ադրբեջանցի կամավորների թվի աճով պայմանավորված, Կովկասյան-մուսուլմանական լեգեոնը վերանվանվեց Ադրբեջանական լեգեոն, իսկ դրա կազմում ընդգրկված դադստանցիները, չեչենները և ինգուշները տեղափոխվեցին այլ լեգեոններ¹:

1942 թ. վերջերին Գերմանիայի կողմից օկուպացված Լեհաստանի տարածքից, որտեղ անցկացվել էին գումարտակների մարզումները, առաջնագիծ է ուղարկվել արևելյան զորամիավորումների «առաջին ալիքը», այդ թվում՝ ադրբեջանական 2 գումարտակ: 1943 թ.-ին առաջնագիծ է մեկնել ադրբեջանական 6 գումարտակ²: Երկու տարվա ընթացքում Լեհաստանում ստեղծվել է ընդհանուր առմամբ 52 գումարտակ, որից 8-ը՝ ադրբեջանական³: Լեհաստանը միակ վայրը չէր, որտեղ ձևավորվել էին արևելյան լեգեոնները: 1942 թ.-ի վերջից մինչև 1943 թ. մայիսը Ուկրաինայում կազմավորվել և կազմավորման փուլում էին 33 գումարտակներ, որոնցից 7-ը ադրբեջանական էին (6 արդեն կազմավորված, 1՝ կազմավորման փուլում)⁴:

1943 թ. վերջին ստեղծված Արևելամուսուլմանական գնդի կազմում, որն ի սկզբանե կազմված է եղել թյուրքախոս ժողովուրդներից, եղել են մեծ թվով ադրբեջանցիներ: Ըստ Ռայների՝ 1944 թ. վերջին նախատեսված է եղել այս գնդի օրինակով ստեղծել Կովկասյան գունդ, սակայն ռազմաճակատում տեղի ունեցած իրադարձությունների պատճառով այս ծրագիրը չի իրագործվել և Կովկասյան ժողովուրդները միացել են տարբեր գնդերի, օրինակ ադրբեջանցիները միացել են Արևելամուսուլմանական գնդին⁵: Դեյվիդ Մոթադելի հաղորդմամբ էլ, 1944 թ. վերջին որոշվել է արևելամուսուլմանական մի քանի գումարտակներ միավորել նորաստեղծ Կովկասյան գնդի մեջ: Ըստ այդմ, գունդը պետք է բաժանվեր 4 գումարտակների, որոնցից երկուսը պետք է լինեին մուսուլմանական, իսկ մյուս երկուսը հայկական ու վրացական, սակայն ադրբեջանցիները

¹ Дробязко С.И., Под знамёнами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941-1945 гг., Москва, 2005, с. 151.

² Чув С. Г., Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха. Москва, 2004, с. 517.

³ Дробязко С.И., Под знаменами врага, с. 153.

⁴ Романько О. В., Мусульманские легионы во Второй мировой войне, Москва, 2004. https://militera.lib.ru/research/romanko_ov/index.html.

⁵ Из протокола допроса бывшего начальника Восточного отделения РСХА, директора института «Арбайтсгемайншафт Туркестан» гауптштурмфюрера СС Ольцша Райнера. 27 ноября 1945 г., ЦА ФСБ РФ.

«խնդրել են իրենց չխառնել քրիստոնյա հայերի ու վրացիների հետ» և թույլ տալ շարունակել մնալ Արևելաթուրքական գնդում¹:

Ադրբեջանական զորամիավումների ներգրավվածությունը պատերազմական գործողություններին

Արևելյան լեգեոնները ներգրավված են եղել մի շարք տարածք-ներում՝ այդ թվում՝ Կովկասում ծավալվող մարտական գործողություն-ներում: Սակայն բազմաթիվ ստորաբաժանումներ չեն արդարացրել գերմանական հրամանատարության ակնկալիքները. դրանց կազմում ընդգրկված խորհրդային ռազմագերիների մի մասը դասալքել կամ անցել են Կարմիր բանակի կողմը՝ չցանկանալով կռվել հայրենակից-ների դեմ: Մինչդեռ, օրինակ, ադրբեջանական 804-րդ և 805-րդ գումարտակները, ինչպես նշել է գեներալ-լեյտենանտ Գ. ֆոն Գրայֆենբերգը, «Կովկասի լայն անտառային շրջաններում հաճախ գործել են ինքնուրույն, հաջողությամբ պայքարել թշնամու խմբերի ու ջոկատ-ների դեմ և մեծապես նպաստել այդ տարածքների խաղաղեցմանը»²: 804-րդ գումարտակը, որը ղեկավարում էր Ֆաթալիբեյլին, աչքի ընկավ նաև Կուբանի պաշտպանական գոտում՝ զգալի վնաս հասցնելով խորհրդային ուժերին: Ավելի ուշ, Կուբանում ցուցաբերած մարտական հաջողությունների համար, այս գումարտակին տրվեց «Ասլան» (Առյուծ) անվանումը³:

Ադրբեջանցիները աչքի են ընկել նաև մեկ այլ կազմավորման՝ կովկասյան հատուկ նշանակության «Բերգման» գումարտակում: Նրա կազմում կային ադրբեջանական երկու վաշտեր, սակայն ավելի ուշ գումարտակը վերափոխվում է գնդի, իսկ ադրբեջանական վաշտերը միավորվում են մեկ գումարտակի կազմում: Ի սկզբանե այդ ուժերը կռվել են առաջնագծում, այնուհետև ուղարկվել են Լեհաստան և 1944 թ. մասնակցել Վարշավայի ապստամբության ճնշմանը⁴:

Վարշավայի ապստամբության ճնշմանը մասնակցելը համարվում է Ադրբեջանական լեգեոնի «հերոսական» էջերից մեկը: Վարշավայի

¹ Motadel D., Islam and Nazi Germany's War, London, 2014, p. 236.

² Романько О. В., Мусульманские легионы во Второй мировой войне, Москва, 2004. https://militera.lib.ru/research/romanko_ov/index.html.

³ Чувев С. Г., Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха, Москва, 2004, с. 517.

⁴ Նույն տեղում:

ապստամբության ճնշմանը, որի հետևանքով մահացել է մինչև 200 հազար մարդ, առավել ակտիվ մասնակցություն ունեցողներից են եղել ադրբեջանցիներից, կենտրոնասիական թյուրքախոսներից, Վոլգյան թաթարներից բաղկացած ստորաբաժանումներից ստեղծված Արևելամուսուլմանական գունդը, ադրբեջանական երկու՝ «Բերգման»–ի երկրորդ և 111–րդ զորամիավորման առաջին գումարտակները¹։ Ռայները ևս վկայում է, որ Արևելաթյուրքական գունդը մասնակցել է Նաս Մինսկի շրջանում և Վարշավայում Կարմիր բանակի դեմ մարտերին², իսկ Ադրբեջանական լեգեոնը եղել է գնդի կազմում կռվողներից մեկը³։

1944 թ.-ին ադրբեջանա-թյուրքական գումարտակի որոշ անդամներ պարգևատրվել են գերմանական բարձրագույն շքանշաններով, այդ թվում՝ 5 Առաջին աստիճանի և 13 երկրորդ աստիճանի «Երկաթե խաչ» շքանշաններով. սրանով փորձ էր արվում ցույց տալ լեգեոնի կարևորությունը և բարձր պահել վերջիններիս մարտական ոգին⁴։

Վերմախտի կազմում ադրբեջանցիների թվի մասին հստակ տեղեկություն չկա։ Ըստ տարբեր աղբյուրների՝ Նրանց թիվը կարող էր հասնել 70 հազարի և մինչև անգամ 120 հազարի, սակայն առավել հավանական է համարվում 40 հազարը⁵, մեկ այլ հեղինակ՝ գերմանացի պատմաբան Դեյվիդ Մոթադելը խոսում է 25–38 հազարի մասին⁶։

Հետաքրքրական է պատերազմի ընթացքում հրապարակված «Թաթարական և կովկասյան ծագում ունեցող անձանցից» օժանդակ զորքերի ձևավորման մասին գերմանական ցամաքային զորքերի հրամանատարության տեղեկանքը, որում խոսվում է, թե ինչպես է պետք ընդդեմ Խորհրդային Միության քարոզչություն իրականացնել կովկասյան ժողովուրդների մոտ։ Նշվում է, որ Կովկասում ապրող ազգերից առավել նշանակալից են վրացիները, հայերը և ադրբեջանցիները, որոնցից առաջին երկուսը քաղաքական առումով ամենամեծ

¹ Дробязко С.И., Под знаменами врага, с. 233-234.

² Из протокола допроса бывшего начальника Восточного отделения РСХА, директора института «Арбайтсгемайншафт Туркестан» гауптштурмфюрера СС Ольцша Райнера. 27 ноября 1945 г., ЦА ФСБ РФ.

³ Motadel D., Islam and Nazi Germany's War, London, 2014, p. 234.

⁴ Yilmazata M., II. Dünya Savaşı'nda Bir Lejyoner Yayını: Azerbaijan Gazetesi, Ankara, 2018, s. 324.

⁵ Altstadt A. L., The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule, Stanford, 1992, p. 153.

⁶ Motadel D., Islam and Nazi Germany's War, London, 2014, p. 225.

դերը ունեն: Ըստ տեղեկանքի՝ այս երկու ժողովուրդների (հայերը և վրացիները) առանձին ներկայացուցիչներ ավելի շնորհալի ու շփվող են, տնտեսական, մշակութային և քաղաքական գործունեության ոլորտում ավելի առաջադեմ են, քան մյուս ազգերը: Ընգծվում է, որ ադրբեջանցիները թյուրքական ծագման ժողովուրդ են, որոնց գյուղերում պարզապես «թաթար» են անվանում. *«Եթե վրացիներն ու հայերը ունեն հին ազգային պատմություն, ապա ադրբեջանցիների ազգային ինքնագիտակցությունը վերջին հարյուրամյակի ընթացքում զարգացել է շատ դանդաղ»*¹:

Այսպիսով, Հայրենական մեծ պատերազմի տարբեր փուլերում Ադրբեջանական լեգեոնի կազմում ձևավորվել են տարբեր գումարտակներ ու ստորաբաժանումներ, բացի այդ մեծ թվով ադրբեջանցիներ ընդգրկված են եղել Արևելամուսուլմանական գնդի կազմում: Վերմախտի կազմում ընդհանուր առմամբ ծառայել է առնվազն 40 հազար ադրբեջանցի:

Չնայած նացիստական ղեկավարության հետ Ռասուլզադեի, Ֆաթալիբեյլիի և մյուսների համագործակցությանը, վերջիններս մինչև այժմ էլ Ադրբեջանում հերոսացվում են ինչպես ադրբեջանցի հասարակության կողմից, այնպես էլ իշխանությունների կողմից: Ադրբեջանցիները փորձում են կոծկել կամ առնվազն չնկատելու տալ քաղաքական գործիչների համագործակցությունը Նացիստական Գերմանիայի հետ՝ վերջիններիս մասին գրքեր, հոդվածներ գրելով: Ռասուլզադեի արձանները կանգնեցվում է Ադրբեջանի տարբեր հատվածներում: Նրա պատկերով նամականիշեր են թողարկվել, նա պատկերված է ադրբեջանական թղթադրամների վրա: Ադրբեջանի նախագահի գիտական հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ Ֆաթալիբեյլիի մասին «Դյուդենգիից Մյունխեն» փաստավավերագրական ֆիլմ է նկարահանվել և այլն: Իսկ 2013 թ. նոյեմբերի 22-ին Իլիամ Ալիևը ստորագրել է² «Մամեդ Էմին Ռասուլզադեի 130-ամյակի անցկացման կապակցությամբ» հրամանագիր՝ պետական մակարդակով նշելով նրա հորեյլանը:

¹ Справка Главного командования сухопутных войск Германии о формировании вспомогательных войск из лиц татарского и кавказского происхождения. 20 марта 1942 г., (ЦА ФСБ РФ), с. 603.

² 1news.az/news/20131122064316362-Ilkham-Aliev-podpisal-rasporyazhenie-o-provedenii-v-Azerbaidzhane-yubileya-Mamed-Amina-Rasulzade

Եզրակացություններ

1. Նացիստական Գերմանիայի հետ համագործակցած ադրբեջանցի գործիչները (Ֆաթալիբեյլի, Ռասուլզադե և ուրիշներ), ձգտելով ԽՍՀՄ-ից Ադրբեջանի անջատմանը, աջակցել են նացիստական ռեժիմի գաղափարներին ու ռազմաքաղաքական շահերին:

2. Հակաբոլշևիկյան հռետորաբանությամբ ադրբեջանցի քաղաքական ու ռազմական գործիչները համագործակցում էին նացիստական կառավարության հետ՝ ազգայնական, թուրքամետ իշխանություն ստեղծելու տեսլականով:

3. Ադրբեջանական զորամիավորումները ակտիվ մասնակցել են ռազմական գործողություններին, ինչպես նաև ռազմական հանցագործությունների, այդ թվում՝ Վարշավայի ապստամբության ճնշմանը:

4. Ադոլֆ Հիտլերի վստահությունը շահած ադրբեջանցիները հիմնական արդարացնում էին նացիստական ղեկավարության ակնկալիքները՝ ցույց տալով բարձր պատրաստակամություն հավատարմորեն ծառայել, ինչպես օրինակ Կովկասի լեռնում, Կուբանում, Վարշավայում:

5. Ադրբեջանում հետագայում նացիստների հետ համագործակցած այս գործիչները ոչ միայն չեն դատապարտվել, այլ պետական մակարդակով հերոսացվել են:

ANNA PALAQYAN

*“Geghard” Scientific Analytical Foundation,
ISEC NAS RA, Department of Oriental Studies,
Email: anna.palaqyan2001@gmail.com*

TRACING THE AZERBAIJANI COLLABORATION WITH THE NAZIS

Keywords: Azerbaijan, Nazi Germany, USSR, Great Patriotic War, Azerbaijani Legion.

The article examines the political and military collaboration between Azerbaijani figures and Nazi Germany during World War II. It explores the ideological motivations behind the cooperation, the formation of Azerbaijani

military units within the Wehrmacht, and their involvement in key operations, including the suppression of the Warsaw Uprising. The study also highlights the postwar glorification of Nazi collaborators such as Mammad Emin Rasulzade and Abdurahman Fatalibeyli in Azerbaijan. Through this lens, the article exposes the systematic attempt to reframe wartime collaboration as a nationalist liberation struggle, revealing a troubling pattern of historical revisionism and state-supported heroization.

Նկար 1.

Ադրբեջանական 804-րդ գումարտակը (լուսանկարը՝ Rolf-Dieter Müller “The Unknown Eastern Front: The Wehrmacht and Hitler’s Foreign Soldiers” գրքից)

Նկար 2.

Վարչավայի ապստամբության ճնշմանը մասնակցած ադրբեջանական զինվորներ (1944 թ.) (լուսանկարը՝ Գերմանիայի դաշնային արխիվից (Deutsches Bundesarchiv))

Նկար 3.

Թռուցիկում պատկերված է գերմանական զինվորական համազգեստով ադրբեջանցի զինվոր՝ Ադրբեջանի դրոշը բարձրացրած։ Տեքստը գովաբանում է մայիսի 28-ը՝ Ադրբեջանի անկախության օրը՝ ներկայացնելով այն որպես «փայլուն օր»